

massive population movements, either voluntary or forced.

Griffiths also fairly examines and evaluates what he sees as the three core arguments propounded by pro-secessionists. The first is the existence of “irreconcilable differences” between Red and Blue America. The second is that there exists a legal right to secession pursuant to American constitutional law and that, therefore, secession would likely be consensual and peaceful. This legal right, it is argued, would negate the necessity of relying on a revolutionary right to secession which would almost certainly result in violence and possibly civil war. The third argument is that the two (or possibly) more states created out of the USA would be a positive because greater benefits accrue to the people of smaller states than they do in bigger states such as the USA.

Although Griffiths recognizes that there are occasional cases in which secession is justified and acceptable, he persuasively argues that none of the above three arguments justify any form of secession from the USA. His arguments, underpinned by extensive research and an impressive record of scholarly publications on the topic of secession, warrant close attention being paid to his book, not only by scholars and political elites, but especially by its primary intended audience, the wider American public.

Peter Radan

Dragan Popović, *Gubljenje ljudskosti: Srebrenica kao istorijska činjenica*, Beograd – Sarajevo: Forum Ziviler Friedensdienst, Pro Piece – Udruženje za modernu historiju, Udruga za modernu povijest-UMHIS, 2025, 270.

U izdanju nekoliko, u naslovu navedenih udruženja, pojavila se studija Dragana Popovića o događajima u Srebrenici, u periodu rata 1992–1995. godine. Svakako, reč je o istoriografskoj studiji, ali onoj koja se uklapa u ocenu da je reč o jednom novom istoriografskom pravcu, koji se u delu naše javnosti naziva „haška istorija“. Naime, to su ona dela koja su pisana na sabranoj dokumentaciji zaraćenih strana u jugoslovenskim građanskim ratovima i korišćena u sudskim procesima pred Haškim tribunalom. To su uglavnom dela koja u dobroj meri potvrđuju izrečene presude ovog tribunala i u suštini, običnom čitaocu prezentiraju kompresovanu verziju stavova, svedočenja i tumačenja izrečenih u brojnim procesima, ali ne idu dalje od toga. I deo kolege Popovića spada u ovakva istoriograf-

ska dela, kojih već imamo jedan broj u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Ova studija je u osnovi strukturirana u tri poglavlja koja imaju naslove „pre zločina“, „tok zločina“ i „nakon zločina“, a događaji se prate u periodu od 1992. do 1995. godine i dalje kroz njihov odjek u decenijama posle.

Da ne bi bilo zabune, autor se već u uvodu određuje prema događajima iz jula 1995. godine kao o „genocidu“, ali već dve rečenice dalje isti događaj karakteriše kao „masovno ubijanje zarobljenika i civila“ (kasnije i „srebrenički zločin“). Ovo drugo tumačenje, bliže istini, demantuje autorovu upotrebu termina genocid, sa kojim autor kao da želi da se identifikuje sa važećim i od Haškog tribunala potvrđenim terminom – genocid za masakr u Srebrenici. Druga loša tendencija je preuzimanje termina koji postoji u zapadnoj javnosti još od druge polovine 1995. godine, da je Vojska Republike Srpske ubijala zarobljene „muškarce i dečake“. Dakle, ne ratne zarobljenike Armije BiH, već civile, od kojih mnoge i „dečake“. I autor je dosledan u korišćenju ovog termina kroz celu svoju studiju. Štaviše, u zaključku svoje studije navodi da je „zločin izvršen nad stanovništvom enklave“ – a ne nad (muškim) zarobljenicima Armije BiH što je bilo u realnosti.

Uvodeći svog čitaoca u priču o događajima u Srebrenici, Popović daje sliku ove podrinske varošice na početku ratnih događaja u Jugoslaviji-Bosni i Hercegovini. Ono što bi bilo svakako od pomoći čitaocu da razume događaje iz 1990-ih bio bi jedan kraći pasaż o događajima koji su se u Podrinju odvijali u toku Drugog svetskog rata i zločinima koji su tada izvršeni prema srpskom ili muslimanskom stanovništvu od strane srpskih ili muslimanskih snaga i efekat koji su ti događaji imali na sećanje, usmeno predanje, predrasude, postupke i opravdanja aktera novog rata.

Uočavam da u Popovićevoj slici događaja srpska strana (seosko stanovništvo) je već od 1991. naoružana, da je podržava JNA, paravojne snage i Teritorijalna odbrana (ma šta to realno predstavljalo u tom periodu). Sa druge strane muslimansko stanovništvo je naoružano simbolično i samoorganizovano i izloženo napadima srpske strane već od sredine aprila. Lovačko naoružanje i tek po nešto od streljačkog naoružanja prošvercovano i nabavljeno od „aktivista SDA“ pre početka rata je osnova naoružanja. Pitamo se kako to sad? Ko Muslimanima, i to pre početka rata švercuje naoružanje? Da li je to prećutna potvrda da i Muslimani imaju (a imaju ih) svoje organizovane paravojne ili snage Teritorijalne odbrane na terenu?

Za razliku od srpske strane koja je dakle, organizovana i naoružana, na muslimanskoj strani se „lokalni mladići“ okupljaju oko samoniklih jačih ličnosti koje započinju sa otporom. Ali i tako skromno organizovana i naoružana, muslimanska strana nanosi poraze srpskoj strani pa čak i isteruje srpske snage iz Srebrenice posle perioda srpske „vladavine“ a u suštini bezvlašća od 18. aprila do 9. maja 1992. godine. Nema Popovićevog objašnjenja šta se događalo u tom periodu. Pa ni šta se desilo posle sa lokalnim Srbima u toj varoši, a i nekim okolnim selima koja su napadnuta 6. maja. Nema podatka da je narodni poslanik, sudija i šef lokalnog odbora SDS Goran Zečić ubijen 8. maja. Ali nema ni objašnjenja kako je i zašto bivši oficir JNA Nurif Rizvanović koji je krenuo sa jednom većom muslimanskom jedinicom u pomoć ovom području, ubijen. Popović će reći: „pretpostavlja se da je ubijen“ iako u literaturi koju je koristio ima objašnjenja o ovom čoveku i šta mu se desilo po dolasku na širu muslimansku teritoriju, gde već caruju samonikle vode.

Kako god bilo, tako samoorganizovane i slabo naoružane muslimanske snage stavljaju veći deo Podrinja pod svoju kontrolu – već u ofanzivi koju započinju 12. jula. A potom i u ofanzivama tokom jeseni 1992. i u januaru 1993. u kojima proteruju srpske snage van ove zone. Izuzetak čine Bratunac i selo Kravica (zauzeto i uništeno na Božić 1993). Neke od naredbi, koje su izdate od strane muslimanskih snaga u ovom periodu, a koje su ušle u haške sudske spise su posebno brutalne, posebno one koje se tiču zauzimanja Kravice i drugih srpskih sela. Ovu okolnost Dragan Popović ne komentariše previše.

Uočljivo je da autor ima pojedine ocene koje su bliske muslimanskom narativu o ratu u Bosni i Hercegovini. Pa čak i da je odluku suda o Naseru Oriću, samoniklom komandantu Srebrenice, „vrlo teško oceniti kao nepravednu“, da je reč o „legendarnom lideru“ i da je njegov odlazak iz Srebrenice u proleće 1995. bio „veliki udar na moral stanovništva“. Zatim, da je od muslimanskog zauzimanja sela Kravice u januarskoj ofanzivi 1993, kada je stradao veći broj civilnog srpskog stanovništva – napravljen „mitski događaj“. Kao i da civili koji prate muslimanske snage ne pljačkaju tek osvojeno selo, već da „skupljaju hranu“. Potom da je teritorija BiH od Zvornika pa do Foče bila „kompaktna bošnjačka teritorija sa vrlo malim srpskim enklavama“, nasuprot čega stoji srpska „strateška potreba eliminisanja neprijateljskog stanovništva“. Takođe, tu je i manir da se muslimanska strana naziva „bosanskom“ a srpska u Bosni – „bosanski Srbi“.

Da su snage, sada već Armije BiH u Srebrenici, bile dobro naoružane, govori i sporazum o demilitarizaciji iz aprila 1993. godine, dogovoren posredstvom Ujedinjenih nacija (UN). Međutim, ispostaviće se da taj dogovor nije nikad ispunjen, da su muslimanske snage u Srebrenici čak i fizički narasle do nivoa operativne grupe a potom i 28. divizije sa četiri do pet brigada (od kojih je jedna u Žepi) i tako naoružane opstale do vojničkog sloma u julu 1995. godine. Međutim, autor „negira jedan od narativa“ – okolnost da je tako „demilitarizovana zona“ i dalje bila baza za ispade i napade na okolnu teritoriju gde je bilo srpsko stanovništvo.

Iako je u svetskoj javnosti, publicistici i naučnim radovima nenaklonjenim srpskoj strani u ratu u Bosni i Hercegovini 1992–1995. godine uvreženo objašnjenje da je napad bio posledica zadataka iz Direktive br. 7, to u realnosti nije bio slučaj.

Ono što autor ne uočava da je Operacija Vojske Republike Srpske (VRS) „Krivaja“ napad na Srebrenicu, a potom i na Žepu, u stvari bila iznuđena vojna operacija da se (u početku razdvoje obe enklave – uporišta) u vojnom smislu neutrališu. Pretekst je bio ispad snaga 28. divizije iz Srebrenice prema Han Pijesku krajem juna 1995, a sa idejom da se pomogne i rastereti sarajevsko ratište na kome su u tom trenutku snage 1. korpusa Armije BiH izvodile napadnu operaciju „Tekbir“. Reč je o krajnje neobičnom naređenju pretpostavljene komande Armije BiH – da njihove snage iz opkoljene zaštićene zone svojim dejstvima „pomognu“ snagama oko Sarajeva!

Žrtve u ovom ispadu snaga 28. divizije, koje su nanese srpskoj strani, i koje se prema izvorima Armije BiH kreću na preko 70 lica, uključujući i civile, autor smatra „preuveličavanjem“ i „naknadnim pronalaženjem razloga za napad na zaštićenu zonu“. Štaviše, on ovaj ispada snaga Armije BiH iz zaštićene zone Srebrenica, smatra delom „standardnog repertoara negatora i relativizatora genocida u Srebrenici“. Ali već na narednoj strani on ipak uočava da je prodor 28. divizije Armije BiH u srpsku teritoriju „sigurno bio jedan od povoda“ da se realizuje operacija nazvana „Krivaja“.

Kako god bilo, ova akcija prouzrokuje odgovor srpske vojske. Komandant Drinskog korpusa bukvalno je prepisao stavove iz Direktive br. 7 koji se odnose na njegov korpus, jer je na to bio formalno obavezan. Dva ili tri stava ove direktive, međutim, uzeta su kao generalno opravdanje i tumačenje optužbi na račun srpske strane za sve što će se desiti u Srebrenici i Žepi jula 1995. godine. Međutim, mi podvlačimo ter-

mine: „na osnovu situacije“ i „slobodnim snagama“, kao ključne osnove stava da je operacija izazvana ispadima snaga Armije BiH van teritorije enklave, a ne planirana ranije sa nekakvom posebnom, pa i nekakvom „genocidnom“ name-rom srpske strane.

Sama operacija ulaska snaga VRS u Srebrenicu je prikazana relativno korektno, iz koje se uočava manja brojnost i veća tehnička opremljenost srpskih snaga, odnosno slabo naoružanje, ali veća brojnost snaga Armije BiH u varošici. Već ovo govori da je reč o iznuđenoj akciji koju vrše delovi Drinskog korpusa sa ojačanjima jedinica Glavnog štaba i MUP-a.

Sledi autorov opis „zločina u funkciji etničkog čišćenja“, odnosno događaji u samoj varošici posle ulaska snaga VRS. Autor je ustanovio da plan za masovni zločin nije bio smišljen pre 11. jula, a navodi da je bilo „prilično očigledno da je taj postojao 12. jula već od jutarnjih časova“ navodeći izdvajanje muškaraca u Potočarima i reči generala Ratka Mladića na sastanku sa predstavnicima muslimanskog stanovništva i snaga UN. Autor pored pojedinačnih likvidacija koje su se desile u Srebrenici ili oko objekta u Potočarima, navodi kao početni trenutak zločina incident u skladištu u Kravici. Međutim, on ne tumači ovo masovno ubistvo zarobljenika koje se desilo posle sukoba nekih od njih sa pripadnicima brigade MUP-a Republike Srpske koji ih sprovode, kao izdvojen incident koji je mogao da podstakne šire likvidacije. Popović ga stavlja na prvo mesto u nizu daljih likvidacija koje će se odigrati narednih dana, 14–17. jula, pa i nešto kasnije, na raznim lokacijama u Podrinju.

Da li je slučaj ubistva u hangaru okidač čitavog lanca masovnih likvidacija? U delu presude generalu Krstiću uočava se problem: „... Nije sigurno da je VRS isprva namjeravao da pobije sve zarobljene muslimanske muškarce, uključujući i civile iz kolone. Dokazi, međutim, pokazuju da je u jednom momentu donesena odluka da se uhvate i pobiju svi bosansko-muslimanski muškarci bez razlike“. Smatramo da je incident u hangaru, u selu Kravici, tokom popodneva 13. jula mogao da bude izazivač likvidacije većine ratnih zarobljenika iz Srebrenice. Ovaj događaj potvrđuju i general Milomir Savčić, komandant 65. zaštitnog puka angažovanog u operaciji, ali i najmanje dva zaštićena svedoka, preživela zarobljenika iz hangara. I predsednik Republike Srpske Radovan Karadžić u svojoj odbrani pred Tribunalom ističe ovaj incident, jer pre toga „nema nikakvih incidenata“. Ipak tužilaštvo to ignoriše, jer bi priča o izdvojenom incidentu koji je bio uvod u zločin remetila priču o smišljenom zloči-

nu a odatle i optužbu za navodni genocid koji su počinile srpske snage

Sam motiv likvidacije zarobljenika Armije BiH (i dela muškog stanovništva) iz Srebrenice, i Haški tribunal i Dragan Popović vide u dijalogu načelnika bezbednosti Bratunačke brigade (Momir Nikolić) i Drinskog korpusa (Vujadin Popović), gde je jedan od njih navodno rekao „pobiti sve balije“, iako se u fusnoti na istoj strani navodi da Nikolić nije u potpunosti uverljiv svedok, jer je nekoliko puta menjao svoj iskaz. Iako u studiji Dragana Popovića nema motiva, nema naređenja, presretnutih radio ili telefonskih razgovora, on ipak konstatuje da u tom slučaju ima dovoljno razloga da mu se poveruje. I tako autor prihvata jednu od osnovnih postavki optužbe za genocid od strane Haškog tribunala da ga „Pre- tresno vijeće prihvata kao pouzdan“ i „Pre- tresno vijeće se uverilo da je Popović rekao Momiru Nikoliću za plan da se muškarci, bosanski Muslimani, odvoje i ubiju, i da se taj razgovor odvijao onako kako ga je opisao Momir Nikolić“. Štaviše, Dragan Popović navodi da je u selu Sandićima, gde je bilo muslimanskih zarobljenika, pomenuti Nikolić sreo 13. jula generala Mladića koji mu na pitanje šta će biti sa zarobljenicima pokazuje rukom potez „što je uobičajen simbol za ubistvo“ (!).

General Mladić svakako ne naređuje likvidacije, i o tome nema nikakvog pisanog ni usmenog traga u prikupljenoj građi, presretnutoj komunikaciji ili svedočenjima pred Haškim tribunalom. Mladić čak odlazi popodne 13. jula iz Podrinja u Beograd i vraća se tek popodne 17. jula. To Mladića nije abolorilo ni pred Tribunalom, ni u studiji Dragana Popovića.

Haški tribunal je zasnovao objašnjenje ovog zločina kao o dogovoru pripadnika službe bezbednosti VRS da se likvidiraju zarobljenici. Jasno je i nama, i autoru, da je organizator celog masovnog ubistva zarobljenika bio kapetan bojnog broda (pukovnik VRS) Ljubiša Beara, načelnik službe bezbednosti VRS, i da on koristi svoj lanac komandovanja – organe bezbednosti u korpusu i brigadama, i jedinice Glavnog štaba za likvidacije. Tek kasnije i druge jedinice Drinskog korpusa za uklanjanje tragova. Međutim, šta je Bearin motiv i ko mu eventualno naređuje da izvrši likvidaciju zarobljenika – na to autor nema odgovor. Ko i šta Bearu i njegove potčinjene inicira na zločin prema zarobljenicima? Želja da se osvete? Uklone tragove neplaniranog zločina u hangaru? Nečija sugestija sa strane? Iz Beograda možda?

Iako je jasna namera VRS da se iz mase koja se sklonila u bazu UN u Potočarima kao i iz za-

robljenih kolona koje su pokušale proboj ka linijama snaga Armije BiH izdvoji muško vojno sposobno stanovništvo, uočava se autorova tendencija da se u tu grupu svrstaju i godištem nedefinisanima „dečaci“. Takođe, u priču o tim danima u Srebrenici uvodi bizarne detalje iz svedočenja ko zna kakvih svedoka – klanje svinje u centru grada, vojnik koji nožem ubija bebu, ili neki drugi vojnici koji nekom čoveku odsecaju glavu... A potom je tu i potpoglavlje „nasilje nad ženama – zločin u senci“ u kojem se prema izjavama svedoka opisuju silovanja muslimanki, kao i traume odvajanjem muškaraca od ostalih članova porodica... Da bi zaključio da su „majke i žene Srebrenice preuzele na sebe još jednu važnu ulogu – da budu čuvarke sećanja i brana za negiranje zločina u Srebrenici“.

Samo povlačenje snaga 28. divizije prema linijama Armije BiH, kao svakako realno tragično iskustvo svih koji su bili u toj koloni, autor posebno ne problematizuje. I ovde se uvode neprovereni detalji kao upotreba bojnih otrova od strane srpskih snaga. On daje (uverljiv) zaključak da je u proboju kolone stradalo – pronađeno i identifikovano 702 lica, što je svakako bliže realnosti od preterivanja pojedinih srpskih autora ili tumača u medijima.

Međutim, okolnost da su snage 28. divizije (autor ih vidi kao „veliki broj Bošnjaka od kojih je deo bio naoružan“) propuštene preko linija dodira snaga VRS i Armije BiH tokom 16. i 17. jula Popović ne tumači posebno. Ova okolnost da komandant Zvorničke brigade, potpukovnik Vinko Pandurević pušta muslimanske snage preko svojih linija je po nama priličan dokaz o jačini te grupacije koja se probijala prema linijama Armije BiH, ali još više da nije bilo „genocidne namere“ srpske strane. Tom stanovništvu doprinosi i činjenica da je civilno stanovništvo iz Srebrenice bez gubitaka, 13. i 14. jula, prebačeno ka teritoriji pod kontrolom Armije BiH.

Autor daje kratak osvrt na inicijative sarajevskih vlasti da se eventualno izvrši zamena muslimanskih podrinskih varošica za srpske opštine zapadno od Sarajeva, ali ne ide previše u tumačenje ovakvih sećanja i interpretacija. To ne čini ni u vremenu kada dolazi do pada Srebrenice u ruke VRS, kada za to ima osnove. Šta je sa tumačenjima ranijeg načelnika štaba Generalštaba Armije BiH Sefera Halilovića? Ili sa načelnikom stanice javne bezbednosti u samoj Srebrenici Hakijom Mehlićem? Jedan od događaja koji posredno potvrđuje ovu okolnost je naređenje komande 2. korpusa Armije BiH, po kojem je komandant srebreničke divizije Naser Orić napustio enklavu helikopterom krajem aprila 1995.

Orić je otišao sa još nekolicinom saradnika u Tuzlu na nekakav kurs, sa koga se nije više vraćao. Na čelu snaga u Srebrenici, u trenutku početka srpske ofanzive, nalazio se zastupnik komandanta, major Ramiz Bećirović.

Da je Srebrenica sredinom 1995. godine, od sopstvene vlade i međunarodne zajednice, već bila na mnogo načina prepuštena VRS na lako osvajanje, gotovo da nije upitno. Popović nije tumačio ni pitanje kakva je uloga takozvanog međunarodnog faktora u slučaju pada Srebrenice? Da li je postignut prećutan politički dogovor međunarodnih faktora sa vladom u Sarajevu o tome da se Srebrenica prepusti srpskoj strani, u periodu pred njeno zauzimanje? Takođe, pitanje je na kom nivou je sprečena šira vazдушna intervencija snaga NATO protiv srpskih snaga koje su postepeno ulazile u varošicu. Da li je reč o dogovoru ili prećutnom shvatanju vlade u Sarajevu da svoje enklave na istoku Bosne prosto pušta da iskopne?

Iako primećuje na jednom mestu da američki sateliti snimaju ovo područje već 17. jula i gde se vide tragovi zločina, Popović se nije zapitao kako to? Što baš tu zonu? Takođe, krajnje neobično, u Tuzli je tada bila američka delegacija, specifična po sastavu: predsednik Refjudži internešnela Lajonel Rozenblat, sin Ričarda Holbruka – Entoni, koji je radio u Stejt departmentu, pomoćnici državnog sekretara (za humanitarna pitanja) Džon Šatak i (za izbeglice) Filis Oukli. Oni su ispitivali preživle pripadnike Armije BiH iz Srebrenice koji su prešli srpske linije i odmah vrlo oštro zahtevali od Vašingtona vojnu intervenciju.

U teoriju o prepuštanju Srebrenice srpskoj strani u vremenu pred početak mirovnih pregovora uklapa se i svedočenje specijalnog izaslanika Sjedinjenih Američkih Država Ričarda Holbruka (iz 2005) da su postojala početna uputstva da se žrtvuju (initial instructions to sacrifice) tri muslimanske enklave i „da je on mislio da je to pogrešno“. Nekoliko godina kasnije Holbruk izjavljuje da je to bio nesporazum oko njegovog, navodno, lošeg sećanja (Faulty Memory). Ono što je mirovni dogovor u Dejtonu te jeseni pokazao jeste da je upravo izvedena takva razmena: Srebrenica i Žepa su zauzete od VRS i postale srpske, a Slobodan Milošević je ugovorio predaju srpskih zapadnih sarajevskih naselja muslimanskoj strani.

Konačno, smatramo da zauzimanje druge muslimanske enklave u Podrinju – Žepe, dve nedelje docnije takođe potvrđuje da srpska strana, nema, nametnute od Tribunala i mnogih drugih, pa i Dragana Popovića, nekakve „genocidne na-

mere“. Oko 800 pripadnika Armije BiH iz Žepe je pušteno da se probije u Srbiju i tamo ostalo u zarobljeništvu do početka 1996, osim komandanta brigade Avde Palića i još dvojice opštinskih funkcionera. Oni su bili jedini likvidirani, mahom iz osвете za veliki poraz srpskih snaga iz maja 1992. godine kada je u zasedi pobijeno preko 50 pripadnika VRS na putu prema izdvojenom vojnom objektu u reonu Žepe. Kao i u slučaju Srebrenice, i iz Žepe civilno stanovništvo autobusima se prevozi preko linija dodira snaga VRS i Armije BiH.

Postojeća i narastajuća „inflacija“ brojeva likvidiranih muslimanskih zarobljenika nije rastumačena u delu Dragana Popovića. Razne brojke pobijenih pripadnika Armije BiH čule su se u raznim predmetima pred Haškim tribunalom. Naše pitanje je da li je spomen groblje (mezarje) u Potočarima u stvari mesto gde su pokopani svi muslimani stradali u borbama u Podrinju od 1992. do 1995. godine, a ne samo oni koji su likvidirani jula 1995. godine?

Primećujemo da autor često ne razume vojnu organizaciju. Tako se odeljenja u Glavnom štabu VRS po njemu dele na uprave, a na čelu odeljenja ne može biti komandant. Ponekad, ista jedinica je nekad puk, nekad vod. Ili, da je nekakva operativna grupa – „tajno telo“ a ne privremena formacijska jedinica. Takođe, autor navodi da u borbenim dejstvima u jesen 1992. i početkom 1993, u Podrinju dejstvuje avijacija iz Srbije, koju on označava kao ratno vazduhoplovstvo SR Jugoslavije. Međutim, on ne zna da je u tom vremenu, rezolucijom Saveta bezbednosti UN zabranjeno letenje u vazdušnom prostoru BiH, ali da je srpska avijacija – u stvari nekoliko klipnih aviona sa letelišta kod Brunca, bila ta koja je delovala na tom području.

Konačno, mimo stranih autora, Popović uglavnom slabo koristi domaće (srpske) autore kada je u pitanju srebrenički zločin. Čak, u uvodu pominje i pojedina književna ili filmska ostvarenja iz Hrvatske ili Bosne i Hercegovine. Ali srpskih autora nema. Šta više, u drugom delu ove studije, on srpske autore stavlja u grupu teoretičara zavere („teorije zavere srpskih nacionalista“), ili „pro-režimskih“ istoričara koje je označio kao promotere „revizionističkih narativa“. Ali ne daje njihove stavove, niti polemiše sa njima. Popović smatra da je „srpski nacionalizam naočitiji ideološki izvor poricanja srebreničkog zločina“. A u inostranstvu smatra da postoje „profesionalni poricatelji genocida“ sa vrlo različitim motivima. U suštini, možemo da prihvatimo ove autorove tvrdnje jer se u inostranstvu zaista pojavio jedan broj koloritnih ličnosti koji

su svojim amaterskim i pretencioznim tumačenjem srebreničkog zločina samo unosili konfuziju i pogrešno razumevanje događaja.

Generalna zamerka na ovu monografiju je okolnost da autor nije postavio pitanja koja bi možda dala više odgovora na neke nejasne probleme ovog događaja. Iako je ovladao velikom količinom arhivskih izvora takozvane „haške baze“, on nije odmakao od interpretacija haškog tribunala koje su izrečene u presudama srpskim vojnim i političkim rukovodiocima. Slično nekim drugim ostvarenjima koja su nastala na dokumentaciji prikupljenoj u Haškom tribunalu, čiji narativ ne vodi želja da se pronikne u srž pojedinih događaja, već da se interpretira ono što je Tribunal doneo kao presudu. Moguće da je to posledica i fascinacije raspoloživom gradom ali i ideoloških stavova pojedinih takvih autora. Pa i samog Dragana Popovića.

U veoma polarizovanoj javnosti po pitanju likvidacije muslimanskih zarobljenika posle zauzimanja Srebrenice od strane Vojske Republike Srpske 11. jula 1995. mnoga ključna pitanja za razumevanje ovog specifičnog ekscesa u ratu u Bosni i Hercegovini 1992–1995. kao da su i dalje sakrivena od realnog fokusa – toliko potrebnog za razumevanje ovog zločina, koji dodatno opterećuje realno gledano loše odnose Srba i bosanskih muslimana Bošnjaka i dan danas. Iako je reč o događaju koji je verovatno najdokumentovaniji (što primećuje i D. Popović) smatramo da su neka od ključnih pitanja ostala bez odgovora.

Smatramo da zločin u Srebrenici ima svoja tri čitanja: jedno u toku rata – leta 1995, kada se tražio „trigger event“ (kako piše Holbruk) za vazdušnu intervenciju protiv srpske strane koja bi dovela do diplomatskog završetka rata. Drugo, u vremenu posle prekida rata kada je narativ o Srebrenici služio za hapšenje neposrednih izvršilaca, a još više većeg broja srpskih vojno-političkih rukovodilaca i njihove osude na ekstremno vremenski duge zatvorske kazne. I treće čitanje, koje traje u proteklim decenijama mira – gde je čitav događaj, zločin bez sumnje, postao „genocid“, sa tendencijom da njegovo negiranje bude kažnjivo i da se optužba za njegovo izvršenje generalizuje na Republiku Srpsku, Srbiju i srpski narod u celini, sa nesagledivim posledicama po odnose prema srpskom narodu, Republici Srpskoj ili odnose Srba i muslimana-Bošnjaka u budućnosti.

Ključno pitanje ovog zločina, a koje autor ne navodi ili ga ne problematizuje, je pitanje motiva srpske strane. Pitanje koje mi postavljamo glasi: kako u procesima na Haškom tribunalu nije identifikovano nijedno naredenje VRS, niti usmena potvrda ko je stvarno naredio ubistva?

Pitamo se ko je i zašto doneo odluku o likvidaciji (svih) muslimanskih zarobljenika? A onda, ako je ta odluka („naredba“ navodi Popović u zaključku, iako takve pisane nema) doneta, kada je to bilo i šta je tačan povod? Takođe, kakvi su bili skriveni motivi sarajevskog rukovodstva i međunarodnog faktora koji se uključio u razrešenje rata u Bosni te 1995. godine? Nije reč o ni o ka-

kvim teorijama zavere. Naprotiv, reč je o realnim događajima koji se dešavaju u toku rata, koji je već bio u svojoj četvrtoj godini. Iako je u dobroj meri rekonstruisao događaj iz jula 1995. u Srebrenici, takva pitanja Dragan Popović nam ipak nije postavio.

Bojan Dimitrijević